

Article Arrival Date

24.06.2023

Article Type

Research Article

Article Published Date

20.09.2023

LÂKE CİLTERİNİN ÖNEMİ VE YAPIM AŞAMASI

THE IMPORTANCE OF LACQUE SKIN AND ITS CONSTRUCTION

Züleyha ZOR

Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Antalya, Türkiye

ORCID: 0000-0002-8312-4206

ÖZET

Türk Cilt Sanatı, kâğıdın Orta Asya da kullanılmasıyla başlamış ve zaman içerisinde olgunlaşarak bir sanat dalı haline gelmiştir. Asya kökenli olan cilt sanatının bilinen en güzel örnekleri Türk-İslam cilt sanatında görülmektedir.

Türk cilt sanatı İslam inancının vermiş olduğu saygı ve hürmet çerçevesinde kitap zevkini kazandırmak, okuma hevesini uyandırmak ve kitabı korumak için tezhipte birlikte estetik bir şekilde kullanılarak çok önemli bir kültür hizmeti vermiştir.

Mukavva, deri veya tahta üzerine çeşitli boylarla ve altınla yapılan bezemeleri bir çeşit vernikle kaplayarak meydana getirilen eserlere 'lâke' adı verilmiştir.

Kütüphanelerimizde 'lâke' ciltlerin sayısı deri ciltlerle oranla çok azdır çünkü 'lâke' ciltlerin hem yapılması zor hem de korunması güçtür. Kolayca çatlayıp dökülmektedir. Günümüzde eskisi kadar güzel 'lâke' cilt yapılamamaktadır. Onarılmaya çalışılan ciltlerin de rengi değişmekte ve ek yerleri belli olmaktadır. Cilt sanatının önemli bir uygulama şekli olan lake ciltler, hazırlarken yapım aşamaları ve kullanılan malzemeler üzerine çalıştığım bu makale gelecek nesillere lake cilt sanatını tanıtmak amacı gütmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Kitap Sanatı, Cilt Sanatı, Lake

ABSTRACT

Turkish Bookbinding Art has become an art branch with the use of paper that started in Central Asia and matured over time. The best known examples of Asian-origin binding art are seen in Turkish-Islamic bookbinding art.

The Turkish binding provided a very important cultural service by using it in an aesthetic way, together with illumination, in order to use the pleasure of the book, to awaken the enthusiasm for reading and to protect the book within the scope of the respect and respect given by the Islamic faith.

The works that emerged by covering the decorations made with various paints and gold on cardboard, leather or wood with a kind of varnish were called 'lake'. The number of 'lacquer' bindings in our libraries is very few in proportion to leather bindings, because 'lacquer' bindings are both difficult to make and are protective. It cracks and falls off easily. Today, beautiful 'lacquer' skin cannot be made as before. The color of the skins that are tried to be repaired also changes and the joints become evident. This article on lacquer bindings, which is an important form of binding application, the production phase and the ones used while preparing it, aims to introduce the art of lacquer binding to future generations.

Keyword: Art, Book Art, binding Art, Lake

GİRİŞ

Bir mecmua veya kitabın yapraklarının ve sırasının bozulmadan bir arada tutulabilmesi için yapılan koruyucu kapağa ‘cilt’ denilmektedir. Cilt, Arapça kökenli bir kelime olup ‘deri’ anlamına gelmektedir. Klasik cilt yapımında kullanılan en uygun malzeme deri olduğu için bu ismi almıştır. Esere takılan kapağa cilt, cilt ustalarına mücellit ve mücellide denilmektedir. Türk Cilt Sanatı, kâğıdın Orta Asya da kullanılmasıyla başlamış ve zaman içerisinde olgunlaşarak bir sanat dalı haline gelmiştir. Asya kökenli olan cilt sanatının bilinen en güzel örnekleri Türk-İslam cilt sanatında görülmektedir. Türk cilt sanatı İslam inancının vermiş olduğu saygı ve hürmet çerçevesinde kitap zevkini kazandırmak, okuma hevesini uyandırmak ve kitabı korumak için tezhipte birlikte estetik bir şekilde kullanılarak çok önemli bir kültür hizmeti vermiştir (Zor, 2017).

İslâmiyet’in iki kapak arasına alınan ilk kitabı Kur’an-ı Kerîm olmuştur. İslam’ın ilk devirlerinde yalnızca deri ile kaplanan eserler, sonraları cilt tekniğinin de ilerlemesiyle tezyin edilmeye başlanmıştır. IX. Yüzyıldan itibaren karşımıza çıkan hendesî bezeme, bilimsel faaliyetlerin ilerlemesine paralel olarak tarihte eşi benzeri görülmemiş tasarımlara ev sahipliği yapmıştır (Mülayim, 1982).

Cilt sanatı öncesinde parşömen ve papirüs üzerine yazılan yazılar rulo şekline getirilerek tahtadan yapılmış kutularda muhafaza edilirdi. Daha sonra parşömenler katlanarak formalar haline getirilerek dikilmiş ve ciltlenerek kitaplaştırılmıştır. Cilt yapımında genellikle mukavva üzerine koyun derisi (meşin), keçi derisi (sahtiyan) ve ceylan derisi (rak) kullanılmıştır (Özkeçeci, 2007).

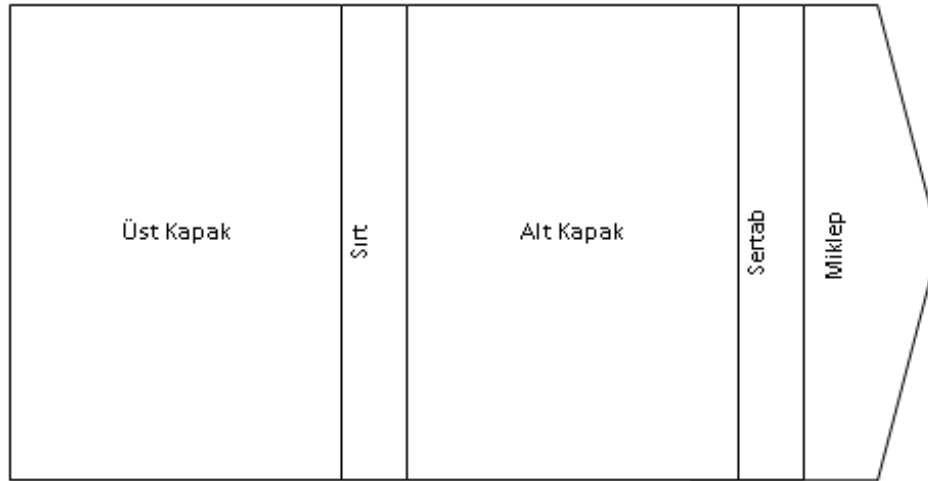
Yazma eserlerde cilt 4 kısımdan meydana gelir;

1.Kapak (Kitabın üst ve alt kısmını örten kısım)

2.Sırt (Kitabın arkasını örten kısım)

3.Miklep (Kitabın alt kapağına bağlı olan ve ucu genellikle üç köşeden oluşan üst kapakla kitabın iç kapağı arasına giren üçgen formundaki kısım)

4.Sertab (Kitabın ağız yani ön kısmın örten Miklep’in kapağa bağlanmasını sağlayan ve miklebe hareket edebilme imkânın sağlayan kısım)

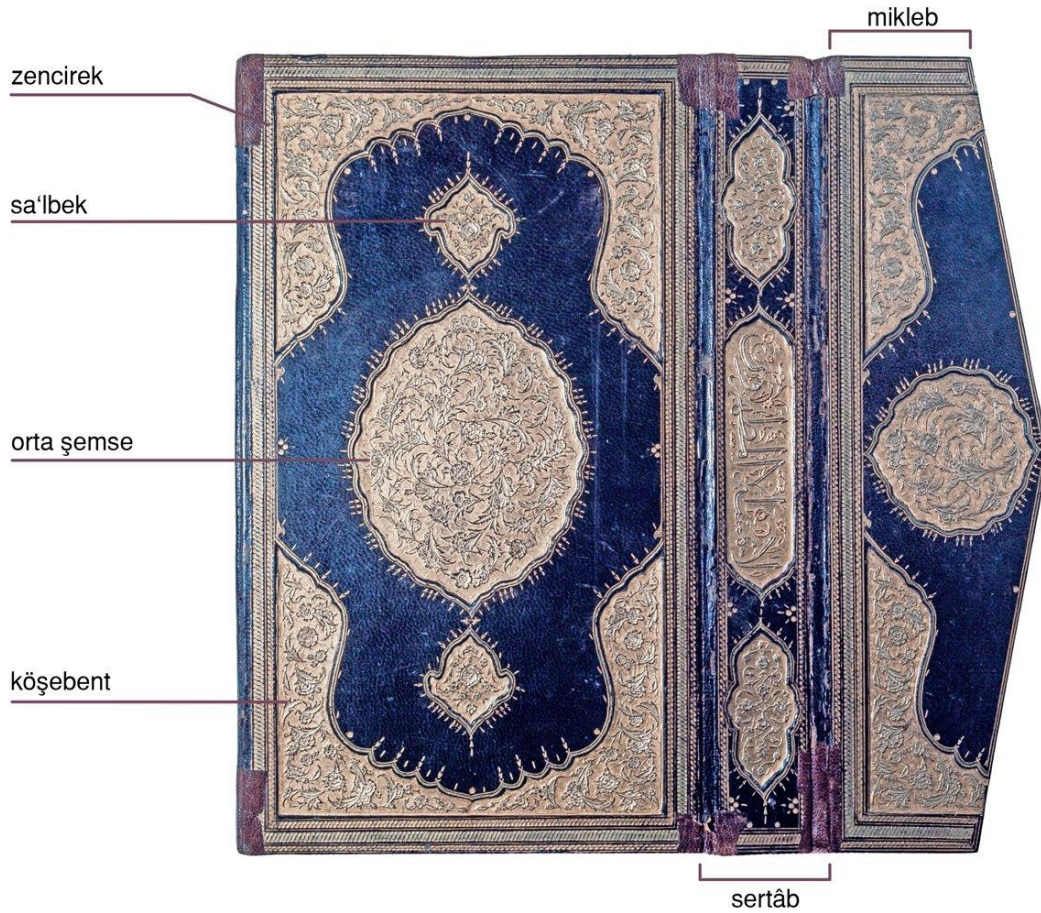
Tablo 1. Cilt örneği

Önceleri cilt kapaklarında tahta kullanılırken daha sonra mukavva kullanılmıştır. Yazma bir eseri korumak için (cilbend) adı verilen kap içinde muhafaza edilirdi. Cilt sanatında öteden beri kırmızı, yeşil, mavi, mor, siyah, kahverengi, vişne en çok tercih edilen renklendir (Özkeçeci, 2007).

Klasik Bir Cilt Yapımının Safhaları

Birbirlerine yapıştırılarak mukavva haline getirilen kâğıtlara iç kısmı tıraş edilmiş deriler yapıştırılarak kapaklar meydana getirilir. Daha önce hazırlanan kitap sayfaları birleştirilerek dikilir. Dikilen kitabın yapraklarını muntazam tutan bağ ve örgüye 'şiraze' denir. Ciltte esas cüzleri şiraze tutar, yani şirazenin vazifesi kitap sayfalarının başlarını bir arada tutmak ve formaların birbirinden ayrılıp dağılmasına engel olmaktır. Eski ciltlerin bozulmamasının nedeni şiraze örgüleridir. Şiraze el ile örülür, iki adet ince uzun iğne ve çeşitli örgülere göre değişen kalınlıkta iki renk ibrişim kullanılır. Şirazenin çeşitli türleri vardır/ Bunlar: alafranga, balıksırtı, sıçandışi, tek baklava, çift baklava, geçmeli, düz, zikzak, sağ sol yolu gibi isimler alırlar. Eski ciltlerde 8-10 şiraze örüldüğü görülmüştür (İnay, 2006).

Cilt Kapağının Bölümleri

Tablo 2. Cildin bölümleri

1. **Zencirek:** Çerçeve veya bordür de denir. Ciltlerde süslü süsüz birçok pervaz vardır geniş pervazlar bazen kendi içlerinde yuvarlak beyzi, kare, dikdörtgen, gibi formlarla doldurulur.
2. **Sa'lbek:** Şemse süslemesinin at ve üst kısmında yer alan dendan oluşumudur.
3. **Orta Şemse:** Kapağın ortasındaki bezi veya yuvarlak süstür. Köşebend'ler bulunmasa da kapağın ortasına şemse tek başına yerleştirilebilir.
4. **Köşebend:** Kapağın dört köşesindeki üçgen kısımdır.
5. **Miklep:** Ön kapak sağa, miklele beraber arka kapak sola açılır. Sırt ile kapaklar arasında, kapakların rahat açılmasını sağlamak için bırakılan boşluk kısmıdır.
6. **Sertâb:** Ön kapak sağa, miklele beraber arka kapak sola açılır. Sırt ile kapaklar arasında, kapakların rahat açılmasını sağlamak için bırakılan boşluğa “mukat payı”, kapaklar ile miklele ve sertâb arasındaki boşluğa da “dudak” denir. Sertâb kitabın önünü korur; ucu üçgen şeklinde olan miklele ise sertâbı tutarken kitap ile ön kapak arasına girer ve aynı zamanda okunmakta olan sayfayı tekrar bulabilmek için “müş'ir” olarak kullanılır (Zor, 2017).

Klasik Cilt'in Çeşitleri

Erken İslam döneminden XX. yüzyıla kadarki zaman aralığında meydana getirilen örnekler incelendiğinde cilt çeşitlerini “Malzeme” ve “Bezeme” özelliklerine göre iki ana başlık altında tasniflenmektedir. Malzeme özelliklerine göre değerlendirildiğinde “Derili”, “Kumaşlı”, “Nakışlı” ve “Ebrulu” olmak üzere dört başlığa ayrılmaktadır. Bezeme özelliklerine göre ise; “Kalıplı Olanlar”, “Aletle Yapılanlar”, “Yazma”, “Kumaşlı”, “Nakışlı”, “Ebrulu” ve “Murassa” olmak üzere yedi ayrı başlığa ayrılmaktadır (Çakmak, 2021).

343

Deri Ciltler, süsleme biçimlerine göre düz, şemseli, geometrik, rumi veya hatayi nakışlı, acemkari (hayvan resimli), Şukufe uslu (çiçekli) gibi isimler alırken, kumaş üzerine uygulanan işlemeli (altın sırma ile işlenenlere zerduz cilt, gümüş ile işlenenlere simduz denir. Yazılı zilhazar bezemesi dört köşe kare veya beyzi kafes örgüsü olan ciltlere verilen isimdir. Orta boşluğa ebru veya lâke (rügen) ise zerduva cilt adını alır (Çakmak, 2021).

Bir başka cilt çeşidi olan Murassa Cilt, kıymetli taşlarla bezenmiş ciltlere murassa cilt denilmektedir. Fildişi, sedef, firuze, mine, mercan, yakut, zümrüt, inci ve elmas süslemeli olanları vardır. Örnekleri müzelerde ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümünde sergilenmektedir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler 78338 numaralı Silsile-i Tedris adlı gramer kitabının ceviz cildi üstüne, Akilzade Mustafa Sadi Efendi sedefle Kudüs'teki Ömer camiini resmetmiştir (Karadeniz, 2017).

Türk İslam Cilt Sanatının Tarihi Gelişimi

Cilt sanatının ilk örneklerinin Mısır ve Doğu Türkistan'da Uygur Türklerinin yaşadığı bölgelerde uygulandığı bilinmektedir. Orta Asya'da deri üzerine madeni kalıplarla bezemeler yapılan en erken tarihli ciltlere ait parçalar Karahoça'daki Bin Boda mağarasında bulunmuştur (Cunbur, 1990). VII. yüzyıla ait bu cilt parçaları Mani Diniyle ilgili yazmalara aittir. Bu eserler iki ciltten meydana gelmektedir. Uygur Türklerinin Çin'e göç etmesiyle cilt sanatı Çin'de yayılmıştır. Uygur ciltçiliği IX. yüzyılda Samarra'ya Türklerin yerleşmesiyle batıda da etkili olmuştur (Zor, 2017).

XII. yüzyıldan itibaren tarihi gelişim içerisinde doğup cilt sanatı, Hatayi (Kaşi, Horasan, Buhara, Dihlevi), Herat (Herat, Şiraz, İsfahan), Arap (El-Cezire, Halep, Fas), Türk (Diyarbakır, Bursa, Edirne, İstanbul, Şukufe-rugan/lale- barok), Lâke (İran, Hint), Buhariye, Cedit gibi üsluplara ayrılmaktadır (Zor, 2017).

Kapaklar sayfalarıyla aynı boyuttadır dışı doğru taşmaz. Sırt kısmı oval değil düz ve genellikle bezemesidir. Üst ve alt kapak, milkep ve sertap kısmı süslüdür (Zor, 2017).

Anadolu Selçuklularında Cilt Sanatı

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde XII. ve XIII. yüzyıllarda Türkler çok güzel cilt örnekleri vermişlerdir. Selçuklulara ait en erken cilt örneği XII. yüzyıl sonlarına aittir. İlk Türk ciltleri doğuda Hatayi, batıda El-cezire üsluplarının etkisinde kalmıştır. Bu iki üslubun tesiri ile şekillenen Selçuklu ciltleri, Osmanlı Türk ciltlerine öncülük etmiştir. Selçuklular ciltçilikte rumi üslubunu geliştirmişlerdir. Bütün sanat eserlerinde göze çarpan rumi motifi ciltçilikte de kullanılmıştır. Geometrik şemalar, çok köşeli yıldızlar, stilize edilmiş bitki motifleri cilt bezemelerinde yer almıştır. Bu dönemde en çok kahverengi ve siyah deriler kullanılmıştır. Ön ve arka kapak farklı süslenmiştir. Daha çok geometrik süsleme tercih edilmiş, Rumi, Şemse, Geçme-Girift örgü ve yazılı kullanılmıştır. Anadolu Selçuklu cilt sanatı zenginliğiyle, Osmanlı cilt sanatına ilham kaynağı olmuştur (Klasik Türk Sanat Vakfı, 2019).

Osmanlıda Cilt Sanatı

Osmanlılar döneminde diğer sanat dallarında olduğu gibi cilt sanatında da zirveye ulaşılmıştır. Osmanlı döneminin ilk cilt örnekleri Fatih Sultan Mehmet zamanına aittir. Fatih Sultan Mehmet'in özel kütüphanesi için yazılan kitaplar Türk kitap sanatında o devre damgasını vurmuştur. Derinin değişik renkleri kullanılmış, şemse ve köşebentlerin zemini altınlanmıştır. Bu dönemde deriden farklı lâke ve kumaş ciltler de yapılmıştır.

344

XVI. yüzyılda cilt sanatı zirveye ulaşmış ve muhteşem eserler verilmiştir. Bu dönemde şemseler oval olup, bezemelerde yenilikler yapılmıştır. Murassa cildin ilk örneği saz üslubuyla tasarlanmıştır. Kumaş üzerine işleme yapılan kitapların en güzel örnekleri bu döneme aittir.

Fatih Sultan Mehmet kitap sanatlarına oldukça meraklıydı. Sarayda şöhretli ressamlarla nakkaşlardan oluşan bir Nakkaşhâne kurdurup, Edirne ve Anadolu'nun en hatırı sayılır hattat, müzehhip ve nakkaşlarını getirterek bunların başına dönemin ünlü nakkaşı Baba Nakkaş'ı koyduğu malûmdur. Nakkaşhâne geleneği Anadolu Selçuklularından beri süregelmiştir. Özellikle hükümdar saraylarında görülen bu geleneği Osmanlı sultanları da devam ettirmişlerdir. Edirne ve İstanbul merkezli faaliyet gösteren nakkaşhaneler özellikle saray eşrâfına hat, minyatür, tezhip ve cilt sanatını yansıtan pek çok nadide yazma eserler takdim etmişlerdir (Zor, 2017).

Cilt sanatı, Osmanlı'da en üstün dönemini XV. ve XVI. yüzyılda yakalamıştır. Osmanlı ciltçiliğine başlangıç olarak kabul edilen Anadolu Selçuklu ciltçiliğinin en erken örneği XII. yüzyıl sonlarına aittir. Kahverengi deriden yapılan Selçuklu ciltlerinde, genellikle yuvarlak şemse içinde rumilerden oluşan kompozisyonlar görülür.

Fatih döneminde Osmanlı ciltçiliği kendine özgü nitelikler geliştirmeye başlamıştır. Bu dönemde siyah, kahverengi, kırmızı ve vişne renkleri tercih edilmiştir. Şemseler oval ve salbektir. Şemse ve köşebentlerde stilize motifler görülür. II. Bayezid döneminde, cihar-guşe olarak adlandırılan iki renkli, küçük kareli ipekli kumaşlardan yapılmış ciltler görülmektedir.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin klâsik döneminde cilt sanatı da gelişmiş örneklerini vermiştir. Mücellidbaşı Mehmet Çelebi, Süleyman Çelebi, Mustafa Çelebi gibi sanatçılar cilt sanatının en güzel örneklerini vermişlerdir.

Ciltçilik XVIII. yüzyılda, özellikle III. Ahmet ve sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın isteğiyle yeni bir canlanma dönemine girmiştir. Bu yüzyılın cilt ustası Ali Üsküdarî'dir. XIX. yüzyıl ciltlerinde görülen, Barok ve Rokoko etkisi, Türk cildinde eski özelliklerin yitirilmesine neden olmuştur. Barok ve Rokoko tarzında yapılan ciltlerle klasik tarzdan tamamen kopulmasına sebep olmuştur (Zor, 2017).

Lâke Cilt Tekniğinin Tanımı

Mukavva, deri veya tahta üzerine çeşitli boylarla ve altınla yapılan bezemeleri bir çeşit vernikle kaplayarak meydana getirilen eserlere lâke veya rukanî adı verilmiştir.

Prof. Dr. Süheyl Ünver 1951 senesinde Mısır'a yaptığı tetkik seyahatinde Lâke eserlerin en eski örneklerine, Kahire El Muthafü'l-Mısri'de bulunan, bundan 5000 yıl önceki eski Mısır'a ait tahta lahitlerde rastlandığını ifade etmektedir (aktaran: Kemal Çığ).

Sulu boya ile yapılan süslemeleri korumak ve bozulmalarını önlemek için sıvıda eritilen reçine boyaların üzerine kaplanır. Tropik bölgelerdeki bazı ağaçların üzerinde yaşayan lâk böceği adı verilen kabuklu bitler kendilerini düşmanlarından korumak için yapışkan bir madde salgırlar. Onların ürettikleri bu salgı gomalâk vernik yapımında çok kullanılan doğal reçinelerden biri olmuştur.

Lake sözcüğünün kökeni, hem lak böceği (dev sayılara ulaşmalarından dolayı) hem de ürettikleri, eski Hindistan'da ve civarındaki bölgelerde, ahşap cilası olarak yararlanan, kırmızı reçineli salgıları için kullanılmış olan, "100 bin" anlamına gelen Sanskritçe "laksha" (lakşa) sözcüğüdür.

Tablo 3. Lâk böceklerince üretilmiş olan çubuk lak ile kaplı dal

Lâke boyalar adını lâk böceğinden almasına rağmen yüzlerce yıldır Çin ve Japonya'da kullanılan gerçek doğu lâkeleri aslında lâke ya da vernik ağacı denilen bir ağacın öz suyundan elde edilmektedir. Asıl adı Rhus Vernicifera olan bu ağacın, özellikle bu işte kullanılmak için Japonya, Çin ve Hindistan'da yetiştirildiği bilinmektedir. Ağaç dallarından toplandıktan sonra,

belli işlemlerden geçirilen bu madde, alkol içerisinde eritilir. İstenilen yüzeye sürüldükten sonraysa bu alkol uçar ve geriye saydam parlak bir tabaka kalır (Özen, 1998).

Lâke Cilt'in Yapımı

Cilt yapılırken önce mukavvalar hazırlanır. Mukavva üzerine lâk çekildikten sonra altın veya boya ile nakış yapılır üzerine birkaç katı lâk sürülür deri üzerine yapılacak ise deri silinir veya temizlenir yağı alınır. Bu işlem ile altın ve boyanın deri üstüne düzgün olarak sürülmesi ve dökülmesi sağlanır. Lâk sürmek zahmetlidir. Dayanıklılığı sağlamak için ince ince çok kat sürmek gerekir. Lâkın en büyük düşmanı tozdur. Uzak Doğulu sanatçılar tozdan korunmak için, araç gereçlerini hazırlayıp sandalla göle, nehre veya denize açılır, lâklama işini orada yaparlardı. Lâklama işleminden en iyi sonuç getiren, geç kuruyan lâklardır (Bodur, 1985).

Kemal Çığ, lâk sürmenin oldukça güç ve zahmetli bir iş olduğundan bahseder: Gerekli sertlik ve dayanıklılığın sağlanması için lâk tabaka tabaka sürülmeli, rutubetli bir hararete kurutulmalı ve hatta lâkın sürülmesi işlemi 20–30 kez tekrarlanmalıdır. Ayrıca son zamanlarda bu teknikle eserler yapılırken boyaların çatlamasını önlemek amacıyla, boyalar hazırlanırken içine gliserin karıştırılmaktadır. Kullanılan bir başka yöntemse, bir tür böceğin toz haline getirilerek astar mahiyetinde sürülmesi ve kuruduktan sonra da üzerinden hafif zımpara kâğıdı geçirilmesidir. Böylece fevkalade bir parlaklık elde edilmektedir (Özen, 1998).

Osmanlılarda üç türlü lâk kullanılmıştır:

1-Renksiz, sedefsiz düz lâk: Şeffaf olan lâk, içine hiçbir katkı ve boya maddesi konulmadan yüzeye uygulanır.

2-Renkli Lâk: Jondor rengi anilin boya lâk maddesi içine akıtılarak renkli lâk elde edilir.

346

3-Sedef Efşanlı (Serpmeli) Lâk: Osmanlı sanatında özellikle XVIII. yüzyılda en çok kullanılan türdür. Bu teknikle yapılan ciltlere 'arûsekli cilt de denilmektedir. Omra ismindeki kahverengi toprak boya havanda dövülür ve zambak ile kullanılacak hale getirilir. Zambakın miktarı ne az ne de çok olmalıdır. Boya cilt üzerinde kuruduktan sonra jelâtin denilen (önceden balık tutkalı denirdi)ince tutkal kabı üstüne sürülür. Jelâtin kurumadan önce küçük parçacıklar halindeki sedefler zerefsan yapar gibi her tarafa eşit olacak şekilde püskürtülür. Un kadar ince, pudra halinde olan sedefler kuruyken nişastaya benzer. Bu zerrecikler vernik içinde, iğne ucundan daha küçük zerrecikler halinde ışıltı verir. Bu boy sedefler vernik içine karıştırılıp kullanılır. Yalnız bu lâk kullanılırken zerreciklerin dibe çökmemesi için her fırça batırılışında şişe hafifçe çalkalanmalıdır (Aykutalp, 1988)

Cildin lâklanması

Cildin lâklanması için ise iki yöntem vardır:

1-Akıtılarak: Lâklanacak cilt düz bir satıh üzerine konur. Bu işlem tozsuz bir ortamda yapılmalıdır. Kapakların üzerine yeterli ölçüde lâk akıtılır. Kalın ve yassı samur fırça ile lâksağa ve sola doğru yayılır ve bırakılır.

2-Fırça ile sürülerek: Geniş bir kaba konan lâk, fırça yardımı ile süratle kabın üzerine sürülür. Eski lâke kapların çoğu renksiz vernik ile lâkelenmiştir (İnay, 2006).

Lâke yapımıyla ilgili ölçülere dayanan daha ayrıntılı bilgiler bulmak da mümkündür. Örneğin Mine Esiner Özen'in Boya, Mürekkep, Ahar, Ebru Mecmuası'ndan alıntı yaparak aktardığı yöntem şöyledir:

“64 dirhem* ardıç sakızı, 240 dirhem şarap ruhu, 16 dirhem damla sakızı, 32 dirhem Venedik terementisi. Evvela şarap ruhunu düz bir şişe içine koyup sonra 3 parmak miktarı ince tatlı su başka kapta eritilip şişeye karıştırılacak sonra terementi dahi bu suretle eritilip şişeye katılacak, badehu cümlesi bir yerde tekrar kaynatılıp, tamamı kaynadıktan sonra bir mendil veya tülbent içinde sıcak iken süzülecek, fırçası daima içinde saklanacaktır. Sürülürken daima sıcak sürülecektir. Alâ ve parlak olur.” (İnay, 2006).

Bir başka yöntem ise şu şekilde tanımlanmıştır:

“Neft yağı (5), Zamk (15), Rig (25), Nişasta (biraz), Tutkal (1), Bal (4), Sandalos (veya sanderus = Kehribar cinsi kupal ağacından çıkan zamk) yağı (1). Rig'dan maada bu maddeleri bir çömlekte kaynatıp kıvama geldikten sonra indire. Süzdükten sonra arzu ettiği boyanın üstüne süre. Lakin anları katıp kaynata ba'de* istimal* elde. Bir de boyanın altına isfidaç (üstübeç) süre, gaflet* olunmaya.” (İnay, 2006).

Osmanlılarda kullanılan birkaç çeşit lâk yöntemi daha vardır:

Mücellit Lâkı: İki türü vardır:

1) 325 kısım şellak, 25 kısım neft yağı, 650 kısım ispirto ile karıştırılır. Bu lâk isteğe göre bir miktar Drogon zamkı ile renklendirilir.

2) 250 kısım Manila Kopalı, 50 kısım Sandorak, 200 kısım neft yağı, 500 kısım ispirotoda eritilir. Parlak lâk elde edilir.

Rus Mücellit Lâkı: İki türü vardır:

1) 150 kısım şellak, 80 kısım aselbend, 30 kısım mastiko, 740 kısım ispirotoda eritilir.

2) 150 kısım şellak, 80 kısım aselbend, 5 kısım Kanada balzamu, 10 kısım lavanta çiçeği yağı, kısım ispirotoda eritilir.

Ressam ve Nakkaş Verniği: Yapılan nakış ve resimlerin üzerine sürülür. 120 gram sandorak, 30 gram sakız, 6 gram terementi, 15 gram pişmiş bezir yağı, 90 gram terebentin yağı ile birlikte halledilir.

Altın Yıldız Lâkı: 140 gram şellak, 80 kısım sandorak, 80 kısım sarı sabır, 20 kısım Venedik nefti, 700 kısım neft yağı, şellak, sarı sabır, sandorak ezilerek toz haline getirilip neft yağında çalkalanır ve bu suretle eritilmiş olur.

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi lâke ciltlerin yapımında sadece tek bir yonteme bağılı kalınmamış, farklı dönemler ve toplumlarda birbirinden farklı birçok metot uygulanmıştır. Zamanla gelişen teknik bilgiler, tecrübe ve en iyiyi bulma isteğiyle doğru orantılı olarak gelişmiş, lâke yapımı bir tür vernikleme yöntemi olarak günümüze kadar gelmiştir. Matbaanın kullanım alanlarının yaygınlaşması ve buna bağılı olarak da zamanla el yazması eser üretimini kendilerine meslek edinmiş hattat, müzehhip, nakkaş ve mücellit gibi sanatçıların zamanla yok denecek kadar azalmalarına neden olmuştur. Fakat günümüzde geleneksel sanatlara duyulan ilginin yeniden artmasıyla okullar ve birtakım kurslarda öğrenciler yetiştirilmekte ve bu sanatlara duyulan ilgi gitgide artmaktadır

Türk İslam Sanatlarında Lake Cilt Örnekleri

Türk ve İslam lâke ciltlerinin bilinen en eski örneği 1468 tarihinde yapılmış olan ve Topkapı Sarayı Müzesinde yer alan Fevaidü'l-Gıyasiye isimli eserdir.

XVI. ve XVII. yüzyılın yarısından belirli sayıda örneği kalmış olan Türk lâke ciltlerinin XVIII. yüzyılda ön plana çıktığını özellikle Ali Üsküdari, Çakeri Ahmet Hazine ve Abdullah Buhari'nin eserleri ile çok güzel örnekler olduğunu biliyoruz.

İlk örneklerini Timurlar döneminde veren İran lâke kitap kapaklarında manzara, insan ve stilize motifler bir arada kullanılmıştır. Osmanlılar döneminde yapılan lâke kapaklara ise önceleri stilize tabiat motifleri daha sonra ise bunlarla birlikte realist çiçekler resmedilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Türk lâke kap örneklerinin yalnızca biri acemkâri, hayvan motifli olduğu halde pek azı rumi, çoğu da realist çiçek motifidir. Klasik formda rumilerle süslenmiş bir lâke ciltte bile çevre suyundaki altı madalyonun içinde çiçek motifleri görülmektedir (Aykutalp, 1988).

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 163 numarada kayıtlı lâke cilt Şerefüddin Ali Yezdi'nin 'MüntehabHulel-ı Mutarraz der Fenn-i Muamma ve Lugaz' adlı eserin kabıdır. Kapaklar ve miklebin orta kısmı zeytuni zemin üzerine altın yıldız desenidir. İç kapak kırmızı üzerine altınla basit saz üslubu süslemeli bordürle çevrili olup koyu renk zeminde yıldızla beş yapraklı basit çiçek motifleri yapılmıştır. Altta "Sanatü'l-hakir es Seyyid Çakeri an sakin-i Kostantiniyye1157" kaydı okunmaktadır. Buradan İstanbul'da oturduğunu öğrendiğimiz Çakeri hakkında Ali Emiri Efendi'nin Tezkire-i Şuara-yı Amid (İstanbul 1328) adlı eserinde şu bilgiler vardır:

"Nazımda olduğu gibi cilt ve tezhib sanatının da yegâne ustası idi. Meşhur hattatların yazdıkları Kur'an, En'am ve kıymetli kitapları pek nefis bir şekilde ciltler ve tezhiplerdi. Hele kitapların ciltleri üstüne şeffaf bir zar çekerdi ki zamanla hem kitap ciltlerinin dış tezyinatı bozulmaz hem de ince billur arkasından görünür gibi bir manzara verirdi. Görenler bu sanat ve Nefasete hayran kalırlar yürekleri titrerdi" (Yağmurlu, 1973).

Kütüphanelerimizde lâke ciltlerin sayısı deri ciltlerle oranla çok azdır çünkü lâke ciltlerin hem yapılması zor hem de korunması güçtür. Kolayca çatlayıp dökülmektedir. Günümüzde eskisi kadar güzel lâke cilt yapılamamaktadır. Onarılmaya çalışılan ciltlerin de rengi değişmekte ve ek yerleri belli olmaktadır.

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver lâke sanatını ve sanatkârlarını araştırmakla kalmamış, klasik ama özgün lâke kaplar da hazırlanmıştır. Kızı Gülbün Mesara arşivindeki cilt kapaklarının birinde şemse formları içinde yıkılmış olan Edirne Sarayı'nın temsili resimleri yer almaktadır. Ön arka kapak şemsesi ve miklepteki yarım şemse Edirne Sarayı'nın gelincik ve papatyalarla dolu bahçesi, ağaçlar, binalar, kule, nehir, köprü ayrıntılı olarak resmedilmiştir. Şemse dışında ise altın zemin üstüne mavi ve siyahla rumi dal, yaprak ve stilize çiçek motifleri çizilmiş ve "Amel-i Süheyl et-Tabib 1937" diye imzalanmıştır.

Reisü'l-Hattatin Hacı Ahmet Kamil (Akdik) hattı, Yasin-i Şerif'in lâke cildi ise sırt kanarında üst üste üç vazolu buket yanında siyah zemine yeşil dal ve yaprakların turuncu kırmızı açık kahverengi ve yeşil renkli çeşitli çiçek motiflerinin yer aldığı zengin bir kompozisyonla süslemiştir. Dal ve çiçekler sağ alt köşede çizilmiş toprak zeminden çıkıp dağılmaktadır. Her iki kapakta iri bir çiçeğin göbeğinde "Amel-i Tabib Muallim Süheyl Ünver 1358" imzası görülür.

Siyah zemine yeşil sarı turuncu ve bordo renklerde saz üslubunda değişik bir buketin kapaklarında ve yarım olarak da miklepte yer aldığı cilt kapağının köşebentleri altında rumi motifli çevre bordürü ise altındır.

Lâke Cilt Üstatları

Süheyl Ünver ve Kemal Çığ'ın lâke sanatkârları ve eserleri üzerine önemli araştırmaları bulunmaktadır. Bu araştırmalarda adları geçen bazı lâke sanatkârları şunlardır:

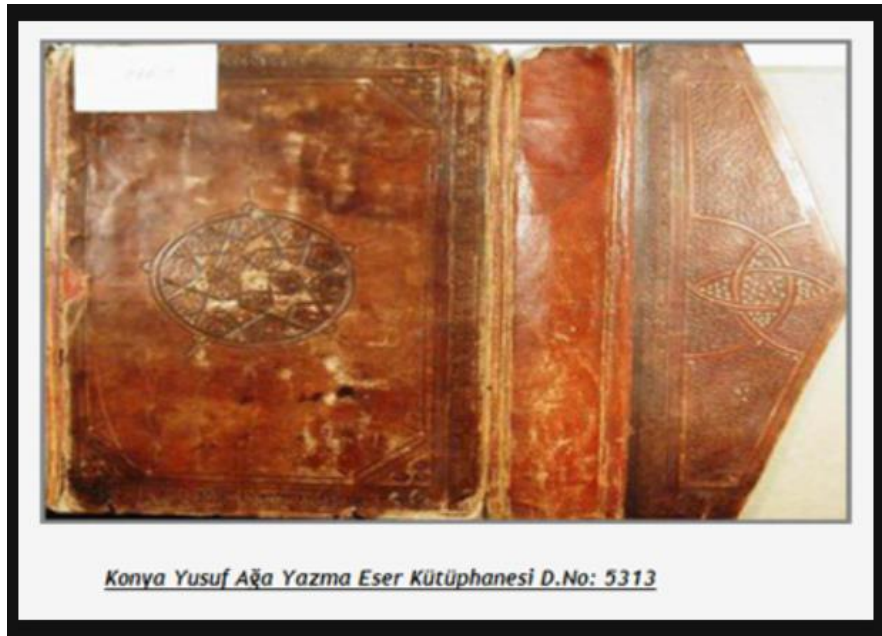
Hacı İbrahim (1690), Yusuf-u Mısırî (1701) ve onun öğrencisi olan Ali Üsküdarî (1721–1764), Mehmed (1732), Çâkerî (1744), Ahmed Hazine -Esseyit Ahmet- (1727), Edirneli Arif -Mustafa Edirni/Esseyit Mustafa Edirni- (1756–1766), Mehmed Zihni (1769), Ahmed al-Maruf biÜsküdarî (1772), Ali (1779), Mustafa Nakşî (1792), Zihnizade Haşim Dede (1805), Hacı Dede (1756), Mustafa Hilmi (1808), Nakşî Dede, Seyyid Hafız, Seyyid İbrahim, Abdullah Buhari (Ünver, 1965).

Günümüzde klasik Türk cilt sanatının en önemli ustası, İslam Seçen'dir. Süleymaniye Kütüphanesi cilt ve patoloji atölyesi şefi İslam Seçen 1936 yılında Yugoslavya'nın Piriştine kasabasında doğmuş Yugoslavya Güzel Sanatlar Akademisini bitirmiş İstanbul'a gelmiş güzel sanatlar akademisinin Prof. Emin Barın idaresindeki cilt ve yazı bölümünü bitirerek klasik Türk ciltleme sanatının bütün inceliklerini öğrenmiştir. İslam Seçen, bugün harap olmuş eski ciltleri atölyesinde onararak yeniden hayat vermektedir. Aynı zamanda güzel sanatlar akademisinde öğretim görevlisi olan İslam Seçen birçok eseri ölümden kurtardığı gibi Lizbon'daki Gülbenkyan Müzesinde bulunan şaheserlerin Rikat Kunt ve Prof. Emin Barın'la birlikte onarımını yapmışlardır (Seçen, 2010).

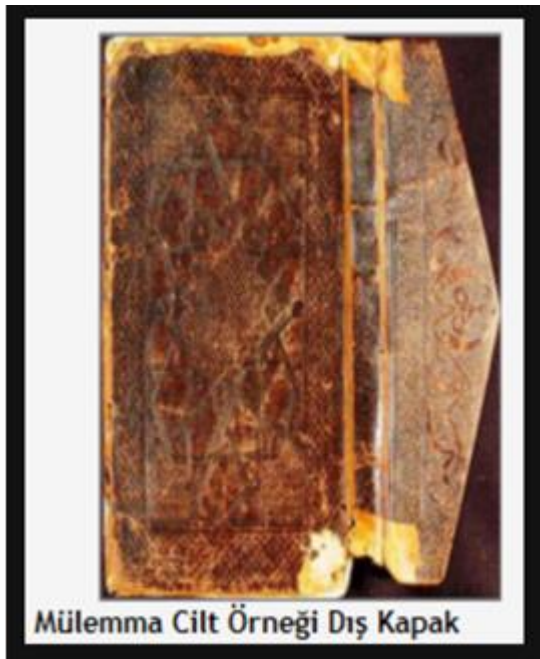
Lâke Cilt Örnekleri

Tablo 4 . Konya Mevlâna ve Yusuf Ağa Koleksiyonu Anadolu Selçuklu cilt kapakları

Tablo 5. Anadolu Seçluklu Cilt Örneği

Tablo 6. Mülemma Cilt Örneği Dış Kapak

Tablo 7. Müşebbek (Katı') Cilt Örneği İç Kapak

Tablo 8. Lake Cilt Örneği Dış Kapak

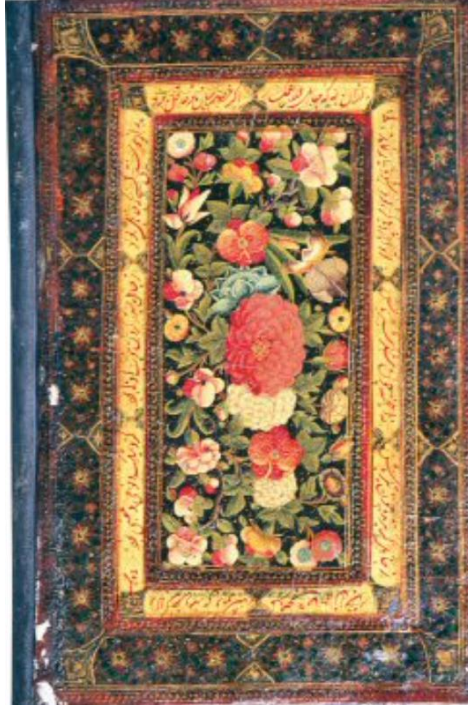

Tablo 9. Lake Cilt Örneği İç Kapak

Tablo 10. Halker Tasarımlı Lake Cilt Örneği

Lake cilt içerisinde olup, şemsesinde Hz. Meryem'le oğlu Hz. İsa'nın minyatürü, alt cilt kapak içerisinde de Hz. Mevlana ile Şems-i Tebrizi'nin minyatürü vardır. Demirbaş no: O6 M.K. Yz. A. 3850

Tablo 11. 9. Mesnevi'nin Lake Cilt Kapağı, Env. No. 81.34 x 21.5 cm. Osmanlı. 1847.

Mesnevî şerhinin 5.cildidir. Lake olan cildi mıklebsizdir. Cilt kapaklarında ortada kırmızı ve beyaz renkli güllerle küçük çiçeklerin bulunduğu dikdörtgen alan kırmızı mürekkeple yazılmış beyitlerin bulunduğu bordürle çevrilidir. Bunun dışında yer alan geniş bordürde siyah zemin üzerine serpiştirilmiş yıldız motifleri yer almaktadır. Cildin iç kapaklarında semseli ve salbekli süsleme bulunmaktadır. 162 sayfa olan Mesnevi talik ile yazılmıştır. Tezhibi bulunmamaktadır (Mevlana Müzesi, 2008).

352

Tablo 12. Lutf 'Ali Shirazi imzalı, lake boyalı ciltli tek ciltlik Kur'an-ı Kerim, Khalili Family Trust – Nasser D. Khalili İslam Eserleri Koleksiyonu, Londra, Birleşik Krallık, 34,7 x 22,7 cm

Sonuç

Bir mecmua veya kitabın yapraklarının, sırasının bozulmadan bir arada tutulabilmesi için yapılan ciltler zaman içerisinde medeniyetlerin kültür ve sanat potasında yoğrulup her milletin estetik zevklerine göre kıymetli eserlere zenginlik katmışlardır. Türk cilt sanatındaki lake ciltlerin oldukça zengin bir çeşitliliği ihtiva ettiği ve tüm İslâm coğrafyasında üretilerek her dönem güzel örneklerini ortaya koyması dikkat çekicidir. Lâke tekniğini koruyucu olma özelliğinden ayırıp bir bezeme unsuru yapan faktörler arasında ya çok sürülerek cam gibi parlaklık elde edilmesi ya da içine katılan ilave karışımlarla ciltler üzerinde bir renk etkisi göstermesidir. Bu özelliklerinden dolayı lake, cilt sanatı araştırmalarında ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Günümüzde uygulanması oldukça güç olan lake cilt sanatı gelecek nesillere aktarmak amacı güdülerek bu makale hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Aykutalp, H. (1988). Ali Üsküdar-i Hayatı Eserleri ve Lâke Sanatı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul

Cunbur, M.(1990). Milli Kültürümüzde Kitap Sanatları. Milli Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, 46,168-169.

Çakmak Y. (2021). Türk Cilt Sanatında ‘Yazma’ Kavramı, Balıkesir İlahiyat Dergisi, Theology Journal ISSN 2149-9969 | e-ISSN 2717-669X Haziran / June 2021, 13: 221-248 221, Balıkesir

Çığ, K., (1971). Türk Kitap Kapları, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul

İnay, Ö. (2006). Türk İslam Kitap Sanatında Lâke Cilt Tasarımları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Mülayim, S. (1932). Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler; Selçuklu Çağı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 503, Sanat Eserleri Dizisi: 1

Özen, M E. (1998). Türk Cilt Sanatı, İş Bankası Yayınları, Ankara

Özkeçeci, İ., Özkeçeci, Ş. B., (2007). Türk Sanatında Tezhip, Seçil Ofset, İstanbul

Yağmurlu, H. (1973). Tezhip San’atı Hakkında Genel Açıklamalar Ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde İmzalı Eserleri Bulunan Tezhip Ustaları . Türk Etnografya Dergisi, (63), 79-116 .

Karadeniz, Y. (2017). Osmanlı'dan Günümüze Kur'an Ve Husn-i Hat, Dr. Salman Y. (ed.) Murassa Cilt'li Kur'an-! Kerimler (688) içinde. Diyanet Yayınları, Ankara

Zor, Z. (2017). Osmanlı'dan Günümüze Kur'an Ve Husn-i Hat, Dr. Salman Y. (ed.) Türk- İslam Kitap Sanatlarında Lake Cilt Tasarımları (625) içinde. Diyanet Yayınları, Ankara

Mevlana Müzesi (2008). <http://muze.semazen.net/contact.php> Erişim Tarihi: 05.08.2023

Seçen İ. (2010). <http://www.istanbulunustalari.com/tr/usta/193/islam-secen> Erişim Tarihi: 05.08.2023

Klasik Türk Sanatları Vakfı (2019). <https://www.ktsv.com.tr/sanat/8-cilt> Erişim Tarihi: 11.04.2023